IV. Chestiunea normei literare

Determinate de presiuni lingvistice (dinspre textul de tradus, dinspre limba-sursă, dinspre limba-ţintă şi dinspre nivelul de dezvoltare al aspectului ei literar), de factorul uman (capacităţile şi calităţile de traducător şi revizor ale celui care a scris textul şi nevoile publicului concret) şi de cel social (felurite cerinţe ale spaţiului cultural şi cultural), soluţiile de traducere materializate în textele româneşti ale secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea reprezintă unul dintre factorii constitutivi ai vechiului aspect literar românesc.

IV.1. ***Limba.*** Fundamentul pe care se întemeiază şi care dinamizează cel mai mult o societate, fluidul organic şi relaţional cel mai puternic, care dă societăţii identitate structurală asigurîndu-i reala funcţionare, îl constituie comunicarea pe baze lingvistice. Evoluînd - ca orice sistem - în conformitate cu legile sale interne şi sub influenţa feluritelor interacţiuni, limba dezvoltă puternice presiuni prin care tinde să-şi utilizeze toate valenţele şi energiile. Totodată, ca oricare organism viu, limba prezintă o accentuată tendinţă spre stabilizare şi spre dobîndirea de identitate (ceea ce implică şi caracterul distinct). De aceea, una dintre cerinţele de bază ale societăţii faţă de limbă, dar şi o importantă cerinţă a limbii faţă de sine, o constituie cerinţa de stabilitate[59]. Dotată fiind cu trăsătura 'procesualitate', funcţionarea structurii şi a elementelor componente, adaptarea şi evoluţia sistemului se produc ca urmare a dinamicii generate de cele două forţe complementare, activate prin simpla funcţionare a sistemului şi prin acţiunea indivizilor: variabilitate şi creativitate / stabilitate şi imitaţie.

[59] Ca orice realitate vie, pentru a funcţiona, limba are nevoie de stabilitate internă, unitate funcţională şi de elemente care să-i asigure identitate şi integritate. Numai astfel se asigură una dintre cele două condiţii de existenţă ale unui organism viu, precum şi funcţionalitatea, utilitatea reală şi reproducţia eficientă. Variabilitatea se dezvoltă ca o tendinţă naturală, concurată de cealaltă tendinţă naturală – stabilitatea. Aceste cerinţe intrinseci ale organismelor pot fi conştientizate de fiinţa umană şi practicate în mod asiduu, programat, în cadre statornicite cultural.

BDD-B3-06 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:28 UTC)

În felul acesta, din gama variată de posibilităţi puse la dispoziţie de către sistem şi actualizate sau actualizabile la nivelul vorbirii, se statornicesc seturi de norme. Prin procese coercitive ce îmbracă diferite forme, comunitatea ajunge să-şi structureze şi să instituie un uz de care se foloseşte în mod curent în interacţiunile sale lingvistice.

IV.2. *Individul*. Întrucît, în general, discursul este orientat către şi în funcţie de receptor, individul are capacitatea de a sesiza diferenţele dintre cutumele sale lingvistice şi cele ale receptorului. La contactul cu un alt grai sau cu o altă normă – în urma cumpănirii celor două – el poate observa diferenţe semnificative (în plan vertical sau orizontal) şi care se cer amplificate ori reduse, în funcţie de intenţiile proprii. Întrucît modificările comportamentale ce decurg de aici nu au nicidecum legătură cu principiul economiei în limbă – sub aspectul particular al comodităţii –, ci mai degrabă cu utilitatea ori eficienţa în plan social, se înţelege că activarea mecanismelor psihice de repoziţionare este un proces viguros. Baza procesului fiind subiectivă, cedările şi renunţările la propriile caracteristici şi deprinderi au loc sub imperiul scopului, cel mai ades acesta fiind de ordin social.

Individul vorbitor de grai şi dotat cu mobilitate socială, avînd acces la norma supraordonată şi la graiuri şi aspecte literare paralele, poate fi determinat să abandoneze particularităţi ale graiului său. În cazul în care se află în situaţia de a se aclimatiza într-o arie cu un alt grai şi cu un aspect literar diferit de cel al propriei zone de proveniență, procesul poate fi mai acut, iar modul în care se raportează la particularităţile acelei norme este mai puţin legat de relaţia acesteia cu graiul de la baza ei sau cu graiul şi aspectul literar familiare, şi mai mult cu caracterul ei social. Cu alte cuvinte, cel puţin unele dintre diferenţele acelui aspect literar faţă de graiul său vor fi socotite şi tratate ca nişte constrîngeri necesare accesului la norma cultă, iar nu la un alt grai.

Această căutare pe verticală şi presiunile din ambele sensuri pot apărea atît în sînul aceluiaşi dialect, cît şi interdialectal. În cel de-al doilea caz vor putea apărea abateri faţă de norma-ţintă, mai ales acolo unde diferenţele dintre particularităţile graiului propriu şi cele ale normei graiului de la baza aspectului literar adoptat vor fi incomode,

BDD-B3-06 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:28 UTC)

supărătoare, inacceptabile. Stările acestea sînt mult mai rare decît ar părea la prima vedere şi, oricum, remediabile în timp. Dacă lucrurile stau astfel, atunci putem socoti că aspectele literare ale acelor graiuri erau încă prea puternic ancorate de graiurile din care decurgeau, principiile de selecţie fiind încă prea firave, operînd greoi, adică nedînd prea lesne vorbitorului posibilitatea de a le aplica în caz de nevoie; ele erau incipiente şi în curs de constituire.

Înglobînd elemente provenind din baza pe care s-a constituit competenţa sa primară şi elemente adoptate din succesivele medii străbătute pe parcursul vieţii şi fiind posibil ca individul să deţină structuri lingvistice caracteristice mai multor registre şi straturi sociale, unor straturi temporale diferite şi mai multor arii geografice, pe toate acestea adoptîndu-le şi stăpînindu-le în diferite măsuri, limba individului se arată a fi deosebit de adaptabilă la realităţile sociale cu care acesta se confruntă. Aceşti modificatori ai structurii de bază pot fi actualizaţi de către vorbitor în variatele situaţii de comunicare cărora trebuie să le facă faţă. Ţinînd seamă de posibilul caracter compozit al idiolectului unui astfel de vorbitor real, este evident că recombinarea respectivelor structuri (eventual capacitatea vorbitorului de a actualiza acele structuri în diferite doze şi la diferite momente) generează o unitate mai degrabă relativă.

IV.3. *Comunitatea lingvistică* este mediul de producere şi reproducere a limbii. Exerciţiul constant al limbii favorizează stabilizarea acesteia la nivelul comunităţii, actualizarea constantă a anumitor trăsături – efect al principiului economiei, al tendinţelor de a utiliza o limbă dotată cu identitate şi de a imita variantele dotate cu autoritate – putînd determina destul de uşor crearea de seturi de norme. Între diferitele comunităţi lingvistice există diferenţe semnificative, date, în special, de mărimea acestora, de gradul de coeziune a membrilor şi de contactele externe pe care comunitatea le are. Într-o comunitate mai puţin expusă contactelor, cutumele lingvistice (ca şi celelalte tipuri de cutume, de altfel) apar şi se instituie mai repede, forţa coercitivă care conduce la fixarea acestora şi care veghează la

BDD-B3-06 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:28 UTC)

respectarea lor fiind infinit mai mare decît în cazul comunităţilor largi şi aflate în contacte cu alte comunităţi.

Creaţia lingvistică este mult mai lentă şi mai supusă cenzurii în cazul comunităţilor mici şi închise, în comparaţie cu ceea ce se întîmplă la interiorul comunităţilor largi şi deschise. În cele dintîi, cei ce dau gir inovaţiilor deţin o mai mare autoritate, tendinţele de dobîndire şi de conservare a identităţii sînt extrem de mari, iar convenţiile ce au darul de a marca identitatea comunităţii se instituie mult mai lesne. Variabilele decurg din evoluţiile fireşti ale limbii, din adaptarea acesteia la schimbările realităţii, în vreme ce constantele sînt cerute de nevoile sistemice ale limbii şi ale grupului, dar se concretizează tot prin acţiunea anumitor indivizi ai grupului. Ceea ce diferă la nivelul celor două tipuri de comunitate, însă, este rata jocului dintre stabilitate şi variabilitate, stabilitatea fiind un element necesar identităţii cu sine, lucru de care comunităţile mai mici par a avea o nevoie vitală. În fapt, încercarea de a asigura existenţa unor seturi coerente de principii şi norme de reproducere a limbii constituie o acţiune care – mai degrabă inconştient, aproape în modalităţi biologice – se constată la nivelul oricărui organism, indiferent de mărime.

Deosebirea fundamentală stă în aceea că, dacă acest lucru este mai lesne de realizat şi de păstrat în comunităţile mici şi relativ închise, în cazul celorlalte comunităţi, există un decalaj între producerea şi reproducerea limbii, creativitatea indivizilor, deschiderea şi receptivitatea lor la inovaţii, pe de o parte, şi capacităţile de a cenzura creativitatea şi de a tria şi ordona pe baze coerente materialul lingvistic aflat în continuă mişcare, de cealaltă parte.

În secolul al XVI-lea românesc, pe fondul unei deschideri la nivelul comunităţilor – date de felurite condiţii sociale, de circulaţia textelor şi de existenţa unor centre de cultură cu autoritate crescîndă – se instaurează un dezechilibru între jocul dintre creaţie şi imitaţie, controlul factorilor centripeţi scade, iar la nivelul uzului apare un nou tip de raport, în care dominanta nu o mai constituie imitaţia, precum în comunităţile restrînse şi închise.

BDD-B3-06 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:28 UTC)

IV.4. *Scrierea* este în măsură să evidenţieze lucrurile încă şi mai bine, deoarece, deosebit de rostire, ea este un act mediat. Avînd a vehicula conţinuturi către persoane absente din spaţiul şi timpul în care se află vorbitorul, scrisul nu se impune ca oglindă a rostirii, căci ajunge să implice şi necesitatea de a stopa tendinţe diferenţiatoare, solicitînd neglijarea anumitor deosebiri. Este un motiv în plus pentru care limitele pînă la care merg deosebirile dintre scrieri sînt mult mai restrînse în ansamblu decît cele care privesc vorbirea.

Pe de o parte, scriptorul tinde să adopte un comportament care caută, află şi respectă tipologii, ceea ce înseamnă şi că el poate deveni insensibil la forme pe care se părea că şi le-a asumat şi pe care deja le încadrase. Fiind o formă de contact între clasele sociale, scrierea favorizează contactul pe verticală, amorsează procesul ascensional al aspiranţilor şi conduce la amestec prin contact. Contrapartea, însă, stă în faptul că cerinţele intrinseci ale scrierii facilitează receptivitatea faţă de formele necaracteristice propriei norme[60], motiv pentru care, în perioadele de începuturi, norma se structurează chiar sub pana acelor scriptori, găsindu-şi făgaşul cu oarecare şovăire. Notînd dezvoltările regionale ale aceleiaşi limbi – care a evoluat în anumite cadre istorice, sociale şi geografice – scrierea indică o îmbinare particulară a reacţiilor retractil-conservatoare, de natură să contribuie la prezervarea identităţii, cu acţiunile de deschidere prin care se pun în act procesele asimilatorii (faţă de elementul alogen) şi omogenizante (faţă de elementul conaţional). Aceasta este o dominantă importantă – avîndu-şi preţul ei, desigur – deoarece, în realitatea profundă şi esenţială, asimilarea nu este procesul prin care celălalt este aneantizat, ci doar o formă de

[60] Lipsa barierelor în calea înţelegerii – chiar în cazul conţinuturilor exprimate prin fonetisme şi forme diferite –, forţa de a transgresa deprinderile formale, precum şi lipsa constrîngerilor dinspre o normă literară coerentă şi încetăţenită (în esenţă, lipsa unei imagini grafice – care are forţa de abstractizare a oricărui obiect-icoană, cazul analfabeţilor sau al celor nefamiliarizaţi cu lectura şi cu scrierea fiind deosebit de revelator) au fost principalii factori care au făcut ca diferenţierile aici discutate să-şi piardă din valoarea pe care, în mod obişnuit, o au în cumpăna vorbitorului.

BDD-B3-06 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:28 UTC)

contaminare prin care ambii supravieţuiesc, dar în modalităţi şi, eventual, cu ponderi diferite. Unele dintre aceste elemente s-au diferenţiat sau aveau concurenţi încă devreme, altele însă erau doar variante pe care o aceeaşi limbă le generase, frecvenţa lor redusă (sau în curs de scădere) într-o zonă neînsemnînd şi că ele nu sînt recognoscibile ori că ar fi inacceptabile, mai ales atît timp cît nu constituiau mărci inalienabile ale altei zone, ori forme de evitat cu orice preţ.

De aceea, este greu de acceptat că, în situaţia în care un revizor avea în faţă un text produs de reprezentanţii altui aspect literar, el ar fi avut posibilitatea reală de a opera substituiri regulate, coerente şi complete, aducînd un text scris într-o normă la coerenţa şi uniformitatea impuse de regulile celeilalte norme. Normele nu existau încă.

IV.5. *Vechile texte româneşti* prezintă un grad ridicat de eterogenitate – la comparaţia dintre ele, dar şi internă – sub aspectul formelor şi fonetismelor conţinute şi relativ la cerinţele unei norme literare. Într-o anumită măsură, această eterogenitate constituie rezultatul acţiunii factorilor de ordin diacronic şi diatopic – întrucît tendinţa generală de dezvoltare a limbii cuprinde vectori care conduc la diferenţiere prin evoluţie, concomitent cu un proces de mărire a coeziunii la interiorul unităţii (teritoriale, cultural-spirituale etc.) –, precum şi factorului uman, care este unul creativ[61]. Pînă în secolele al XVI-lea – al XVII-lea, limba română îşi crease suficient de multe variante fonetice şi morfologice, iar acţiunea unei norme nu se exercitase nici în planul promovării unor principii, nici în cel al selecţiei formelor.

Analiza textelor din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea coocurenţa, în acel text, a unor variate fonetisme şi forme, uneori pe aceeaşi pagină

[61] Spre exemplu, deşi vechile traduceri prezintă certe semne de urmare fidelă a textelor străine, de multe ori apar forme de manifestare a nevoilor de evitare a eventualei monotonii care s-ar fi creat printr-o prea ridicată consecvenţă în aplicarea soluţiilor de echivalare gramaticală şi lexicală. Cu repercusiuni asupra rezultatelor de la nivel lexical şi stilistic, astfel de cazuri nu lezează ideea de normă, atît cît se poate ea contura în secolul al XVI-lea.

BDD-B3-06 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:28 UTC)

şi chiar pe acelaşi rînd, mai degrabă într-o stare de simplă coprezenţă decît într-una de concurenţă.

Codicele Bratul (1560) prezintă semne care atestă că lucrul a fost început cu hotarîrea de a respecta întocmai textul revizuit, dar, pe măsura înaintării lucrului, autorul începe să introducă în text formele cu care era familiarizat, fără a renunţa total la păstrarea altor forme, traducătorul sau revizorul cedînd treptat în faţa formelor care îi deveniseră familiare. CB se dovedeşte a fi text produs de o persoană deschisă la influenţe, aflată în contact cu texte sau vorbitori din zone învecinate, utilizînd o normă neunitară, doar relativ închegată, motiv pentru care în textul său apar forme destul de variate: *oameni* şi *oamini*, „dezlegatu-te-ai de *muiere*? Nu ceare *muiare*!”, pluralele *năpăsti* şi *năpăste*. În fapt, nu este vorba despre un amestec propriu-zis de forme, deoarece acest act care ar fi presupus deja o delimitare destul de fermă între norme, ci despre chiar desfăşurarea procesului de constituire a aspectului literar, proces aflat într-o etapă în care amploarea acumulărilor încă nu era îngrădită de principii riguroase de selecţie culturală. Doar unele afinităţi ale uzurilor limbii lui Bratul generau oarecari limitări sau, mai curînd, diferenţe de frecvenţă a formelor.

Din punct de vedere fonetic şi morfosintactic textul *Paliei* de la Orăştie (1582) prezintă un evident amestec de trăsături considerate a fi aparţinătoare fie zonei nordice, fie celei sudice. În modul cel mai natural, aici se combină forme precum: *ziseşi* cu *dziseşi*, *ziseră* cu *dziseră* şi cu *dzisără*, *văzu* cu *vădzu*, *zi* cu *dzi*, *Domnedzeu* cu *Domnezeu* cu *Dumnedzeu* şi cu *Dumnedzeu*, *trimease* cu *trimise* şi cu *tremise*, *strînse* cu *strinse*, *pîne* cu *pîine*, *oamini* cu *oameni*, *zice* cu *dzice* şi cu *gice*, *besadă* cu *beseadă*, *heruvimi* cu *firovimii*, *conoscu* cu *cunoscu*, şi toate acestea în proporţii slab dezechilibrate. Acelaşi text prezintă forme de gen.-dat. singular precum: *adevărături**ei**, adevărătur**eei**, adevărătur**eii**, adevărătur**ei**, adevărătur**ii***, unele coocurente pe aceeaşi pagină, vocativele *fraţilor români!* şi *fraţi românilor!*, pluralele *jigănii* şi *jiganii*, *besezi*/*besedzi* etc. Auxiliarul de viitor se poate întîlni sub ambele forme sub care apare în epocă, atît *vei*, cît şi *veri*, imperativul negativ de persoana a doua plural, de asemenea,

BDD-B3-06 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:28 UTC)

poate cunoaşte atît forma în *-reţi*, cît şi cea în *-ţi*, tot imperativul procurînd textului forme precum: *scrie*! şi *scriadză*!

Codex Sturdzanus, text care are mai mulţi copişti, oferă, şi el, exemple de acest fel, în porţiuni aparţinînd aceluiaşi copist: *Dumnedzeu* şi *Dumnezeu*, serii precum: „preasfînta *să* rugă lu Dumnedzeu *să să* dezlege limbile lor şi *se* dezlegară", „şi iară *să* legă limba lor", „*să să* botedze", „*să se* botedze", „dereptu aceea *să* muncescu", „dereptu aceea *se* muncescu aşa", „şi *se* rugă", „preasfînta *să* rugă", „jeluiiai *să* bei şi *se* mănînci", „şi *întrăbă*" alături de „şi *întrebă*", „de *şeapte* ori în dzi şi de *şepte* ori în noapte", „Enoh *dzidi*", „Babel a fost *dzidit*" alături de „s-a părăsit *zidirea*", „Noe *zidi*", „Ninive a fost *zidit*".

Textul *Îndereptării legiei* (1652) prezintă destule elemente caracteristice ariei nordice, dar şi elemente care nu pot fi socotite decît regionalisme sudice, care, deja, nu aveau ce căuta într-un astfel de text, deoarece în ultima sută de ani nici un text îngrijit, provenind din Muntenia şi sud-estul Transilvaniei, nu reprodusese în cuprinsul său asemenea forme, decît rarissim. Printre acestea: *dumnezăiască*, *să nu betejască*, *dă* şi *de*, pentru 'dacă' şi 'de' (către), *oraşă*, *mişăi*, *greşală*, *dezlegat*, *dăzlegate*, *nădăzlegat*, *nedăzlegaţi*, *se cade*, *să cade*, *nu să face*, *să se facă*, *să să chiame*, apoi „mitropolitul *pe* mitropolit hirotoneşte (...), episcopul *pre* episcop", *l-au fost sfătuit*. Chiar dacă unele dintre acestea rămîn caracteristice zonei nordice (în vreme ce, pentru cele de tipul *dăzlegat*, este greu chiar de imaginat aşa ceva), nu se poate accepta că ele s-au strecurat dinspre *Cartea românească de învăţătură* (1646) spre *Îndereptarea legii*.

Mai relevant încă, apare cazul unor tipărituri, precum cele coresiene dar, mai cu seamă, *Biblia* de la Bucureşti (1688). Aceste texte, reprezentînd revizii, efectuate de colective sub o îndrumare aflată în mîinile unei persoane sau a unui grup foarte restrîns, nu reuşesc să atingă decît un grad relativ de unitate. *Biblia* de la Bucureşti este cel mai clar şi mai relevant exemplu de text neunitar. Este cea mai grandioasă mărturie asupra felului în care este posibil ca unul şi acelaşi text să conţină o varietate de tipuri de forme, o multitudine de posibilităţi realizate, dar şi asupra felului în care poate să arate un text

BDD-B3-06 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:28 UTC)

creat prin compilaţia urmată de revizie, dar într-o epocă în care – se vede – normele locale nu mai aveau nici măcar tăria idiosincrasiei, iar procesul de plămădire a unei norme literare era încă dezorientat şi lipsit de lumina şi fermitatea de traseu a principiilor. Practic, acest text aproape că nu conţine o pagină care să fie lipsită de fonetisme şi forme, unele caracteristice ariei nordice, altele caracteristice ariei sudice, într-un continuu joc al oscilaţiilor.

Psaltirea Şcheiană atestă în egală măsură coprezenţa mai multor variante (fonetice şi gramaticale), ceea ce întăreşte ideea că 'unitatea limbii' este un concept ce poate fi aplicat limbii textelor secolului al XVI-lea, cu condiţia să fie înţeles în sens larg şi nu ca uniformitate, ca rigoare paradigmatică. Este o unitate a unui alt stadiu de limbă, o unitate de sistem, nu de normă. Alături de *Palia* de la Orăştie, de *Cronica lui Moxa* ori de *Biblia* de la Bucureşti, stau şi scrierile lui Miron Costin şi Ion Neculce, care conţin numeroase forme pentru care se constată oscilaţii de ordin fonetic. Vocalele *e*/*i* şi *o*/*u* se află într-o asemenea variaţie încît, aplicînd riguros o schemă, s-ar putea deduce (fireşte că în mod greşit) că perechile în discuţie nu reprezintă decît două foneme[62].

Oricare ar fi cauzele pe seama cărora s-ar pune această stare de lucruri (diatopice sau diastratice), în esenţă, prezenţa oscilaţiilor arată că fonetismele constatate sînt prezente sau acceptate (fie în mod activ, fie în mod pasiv) de acelaşi individ deoarece astfel nu se leza un simţ al limbii pe care l-ar fi dat o normă ferm conturată sub toate aspectele. O revizie nu avea cum să epureze toate aceste elemente – abia astăzi

[62] Deşi diferit, cazul alternanţelor grafice oferă argumente în aceeaşi direcţie pe care o discutăm. Din orice perspectivă ar fi considerate alternanţele grafice (ca avînd sau nu bază în alternanţele fonetice), simpla lor existenţă demonstrează caracterul nefixat al normelor, cauzele şi semnificaţiile profunde ale apariţiei şi perpetuării alternanţelor grafice aflîndu-se în caracterul oscilant, supus feluritelor influenţe şi feluritelor nevoi evolutive, practic în formare, atît al vechiului aspect scris al limbii române, cît şi al principiilor de la baza acestuia. Sînt ilustrative, prin abundenţă şi contexte, alternanţele **ѣ**/**ѧ**, **ѣ**/**ѧ**, şi chiar **ѡ**/**ѡ**, **і**/**и**, alături de alte asemenea alternanţe.

BDD-B3-06 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:28 UTC)

văzute ca semn al inconsecvenţei. Ele nu contraveneau unei norme deţinute de revizior ori de copist (aşa ceva nu exista încă), deci nu aveau cum să intre în contrast cu nişte modele fixate pe criterii culturale şi, aşadar, nu constituiau mărci ale mai multor dialecte literare. Pur şi simplu, ele aparţineau limbii române. Supuşi unor cutume şi înţelegînd că limba română cunoştea variante locale în diferitele ei compartimente, traducătorii nu înţelegeau să-i aplice cu rigiditate tiparele permeabile ale propiilor cutume lingvistice.

Existenţa unor serii precum: *Dumnezeu*, *Domnezeu*, *Dumnedzeu*, *Domnedzeu*, *pacele* şi *pacea*, *năpăsti*, *năpăstile*, *năpasti*, *năpăşti*, *năpăste*, *fericeşte*, *fericează*, *vesteascĕ*, *vestuiascĕ* transcende cadrul dat de un singur text şi se constată la nivelul corpusului de texte provenind din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea[63]. Datorită caracterului frecvent al acestei eterogenităţi fonetice şi gramaticale se poate susţine inexistenţa unui uz constituit pe baze spaţio-temporale şi diastratice, regularizat pe baza anumitor principii coerent închegate şi reproductibile. De aceea este imposibil să se identifice un set unitar de trăsături fonetice şi gramaticale care să fie relevant şi caracteristic pentru existenţa reală a unei norme literare. Textele acestea nu reflectă unitate internă ori la nivelul epocii decît din punctul de vedere al sistemului, nu şi din cel al unei presupuse norme, lucru care, prin sine, este în măsură să atragă atenţia asupra inexistenţei unei norme literare, conform rigorilor actuale.

[63] Firește că, așa cum există texte în care prezența mai multor variante fonetice și gramaticale este foarte ridicată, tot astfel există texte în care oscilațiile de tot felul au o pondere minimă. De asemenea, nu absolut toate variantele posibile la nivelul sistemului sînt prezente într-un text, și nici nu contribuie la această situație toate locurile sistemului fonetic și gramatical. Constatarea nu face decît să indice, alături de lipsa ordinei maxime, lipsa haosului, cu alte cuvinte lipsa extremelor. Deja normată într-o anumită măsură prin uz, chiar dacă nu își crease un aspect literar evoluat și normat, limba nici nu se putea manifesta cu maximă incoerență (de altfel, este de presupus că, dacă starea de maximă normare ar fi teoretic posibilă, cea de haos total este absolut imposibilă, contrazicînd principiul fundamental al limbii).

BDD-B3-06 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:28 UTC)

IV.6. Înregistrînd destul de multe situaţii în care apar fonetisme şi forme ce pot fi considerate ca reprezentante a două stadii de limbă, a două arii geografice, a două straturi sociale, vechile texte româneşti par a fi nişte realităţi ce depozitează prin adiţie două sau mai multe straturi (temporale, spaţiale, sociale) de limbă. Cu toate acestea, judecînd faptele din perspectiva existenţei mai multor norme avînd un anumit grad de coerenţă internă, este dificil de admis ca posibilă tolerarea – de către un vorbitor sau un scriptor supus unei norme – a fonetismelor şi formelor recunoscute ca aparţinînd unei norme revolute, altei arii lingvistice sau vorbitorilor unui strat social inferior.

Chiar dacă distincţiile dătătoare de certitudini absolute sînt dificil de operat (tocmai datorită relaţiilor strînse dintre perechile sau seriile de forme), se poate arăta că aceste forme – aparţinînd limbii române şi reperabile la nivelul întregului teritoriu românesc, dar cu frecvenţe diferite, compatibile între ele în cadrul unui aspect literar în formare –, erau recognoscibile de către contemporanii scriptorului şi, în diferite grade, acceptabile pentru aceştia. Deşi între aceste variante existau deosebiri la nivel de dinamică (de ordin temporal, areal sau social), în momentul în care acele forme coocură într-un text, din perspectiva celui care a transmis textul, ele reprezentau variante acceptabile, îndeosebi în limitele normei sale nefixate.

În situaţiile în care, în textele provenite din două sau mai multe arii lingvistice româneşti, se înregistrează astfel de cazuri (de fapt, aceste situaţii constituie regula vechilor texte româneşti), existenţa şi circulaţia lor – adică faptul de a fi fost selectate sau păstrate – demonstrează că, în cadrul limbii române, la vorbitori aparţinînd diferitelor teritorii româneşti, fonetismele şi formele nu reprezentau elemente inalienabile de cel care le-a produs şi inacceptabile pentru cel care le receptează.

Avîndu-se în vedere cauze de ordin diastratic, diatopic, diacronic, ori datorate altor motive, eventual combinate (ceea ce, dintr-o perspectivă, putea reprezenta pentru varianta literară A, norma variantei literare B, dintr-o altă perspectivă, pentru varianta literară A, putea reprezenta totodată o normă revolută, mai veche, a aceleiaşi variante literare A), acceptarea în text a două tipuri de fonetisme (*s* velar şi

BDD-B3-06 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:28 UTC)

muiat sau *z* şi *dz*, spre exemplu), a unei oscilaţii aşadar – calificabilă drept toleranţă faţă de anumite fonetisme şi forme –, indică caracterul nefixat al vechiului aspect literar al limbii române. Doar această nefixare putea conduce la acceptarea într-o anumită normă în constituire a unor elemente necaracteristice ei prin frecvenţă, chiar în condiţiile existenţei anumitor constante ale graiurilor şi variantelor literare. Ceea ce pentru un anumit grai putea să constituie forma cea mai frecventă, „norma" acestuia, pentru un altul putea constitui o varietate reperabilă şi acceptabilă, eventual cu o frecvenţă mai scăzută comparativ cu aceea a elementelor care constituiau „norma" sa. În mod cît se poate de evident, cel ce revizuia un text aparţinînd altei variante literare decît a sa nu poate fi considerat ca incapabil să observe diferenţele dintre fonetismele şi formele caracteristice graiului său şi cele aparţinînd variantei revizuite[64]. În calitate de revizor, el ar fi operat modificările impuse de propria variantă literară, numai că propria variantă nu acţiona cu caracter imperios decît în cazul a prea puţine elemente[65]. Cunoaşterea procedeului, corelată cu faptul de a nu-l aplica mereu, indică nu lipsa simţului normei, ci inexistenţa acesteia. Un eventual efort de unificare şi de nivelare lingvistică ar fi fost strivit nu sub povara a două norme literare (dimpotrivă, două norme literare bine definite şi delimitate ar fi făcut extrem de lesnicios un astfel de proces), ci sub aceea a normei literare româneşti în formare, caracterizată de compatibilitatea elementelor concurente[66], slaba lor diferenţiere, ceea

[64] Nu de puţine ori, forme cu ambele fonetisme apar în text, la distanţe foarte mici unele de celelalte.

[65] Existenţa modificărilor faţă de original sau faţă de copia anterioară şi a versiunilor revăzute (uşor de constatat în cazul tipăriturilor, dar şi al unor manuscrise) demonstrează că scriptorii nu erau obedienţi faţă de textul revizuit, astfel de modificări fiind o practică obişnuită.

[66] În acest moment încă, în unul şi acelaşi grai sau variantă literară pot apărea forme concurente, fără ca acestea să se revendice neapărat de la straturi diferite de limbă identificabile ca aparţinînd altui grai sau altei epoci şi, mai ales, fără ca între aceste elemente să se instaureze, deocamdată, disjuncţia.

BDD-B3-06 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:28 UTC)

ce inducea la utilizatorii aspectului literar permisivitate şi lipsă de rigoare, de unde şi principii de selecţie oscilante şi insuficient definite.

Pe fondul lipsei acute a principiilor (ferme) de selecţie, la nivelul scrierii se constată numeroase coocurenţe ale elementelor marcate diatopic, diacronic, diastratic, de unde impresia că în secolul al XVI–lea, dar şi în al XVII-lea, s-ar petrece enorm de multe fenomene fonetice, stagnate, parcă, timp de sute de ani. Datorită cauzelor mai sus enumerate şi în situaţia complexă mai sus schiţată, aceste fenomene doar erau puse în discuţie, se luptau între ele, cărturarii încercînd cumva (la început, poate, mai mult inconştient) să construiască o normă ce-şi căuta coerenţa internă. În acele momente, apar deodată pe hîrtie, vorbirea vie şi tendinţele de normare, oarecum creatoare[67] (mai degrabă în stare de mişcare browniană) aparţinînd vorbirii îngrijite care, ea însăşi, tocmai se edifica. Hîrtia va îndemna la reflecţie, la antrenarea factorului conştient în procesul de utilizare a limbii.

IV.7. *Aspectul literar românesc din perioada veche* se edifică pe temeiul graiurilor locale. Aceste entităţi sînt forme concrete de existenţă ale unui sistem comun pentru toţi românii, sistem uşor diferenţiat la nivel local prin anumite particularităţi discontinue, nesistematice, sporadic delimitabile şi situate în plan fonetic, gramatical şi lexical. Particularităţile de grai sînt rezultatul variabilităţii naturale a formelor de manifestare ale unui sistem unic utilizat de o populaţie răspîndită pe un teritoriu considerabil, dar lipsit de posibilităţile unei circulaţii intense, adică de contacte omogenizante şi uniformizante.

> Evoluţia se petrece pe baza materialului produs şi acumulat istoric. Trăsăturile acestuia derivă din necesităţile respectivului organism şi se află în relaţie cu factorii de influenţă resimţiţi în perioadele succesive ale existenţei sale. Organismul nu îşi opreşte existenţa pentru a zăbovi asupra construcţiei unui sistem coerent, întemeiat pe principii raţionate

[67] În sensul diferenţierii de stadiul de evoluţie atins de nivelul fonetic al limbii vorbite şi de întemeiere de forme diferite, uneori cu adoptarea unor modele din altă variantă literară, din diferite straturi ale limbii, chiar împrumutînd elemente devenite arhaice, alteori urmînd modele străine.

BDD-B3-06 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:28 UTC)

> sau în concordanţă cu anumite scopuri – ceea ce înseamnă că evoluţia nu reprezintă decît răspunsul de moment la unele necesităţi relativ stringente. Aceasta este caracteristica oricărui organism viu, fapt care îl făcea pe Alexandru Philippide să afirme că o limbă este formată „totdeauna şi niciodată"; totdeauna, întrucît are coerenţă structurală şi funcţională, niciodată, deoarece este un sistem deschis şi în continuă devenire. Din acest motiv, rezultatele viabile pe care le constatăm sînt în firea şi în chipul acelui organism, aşa cum decurge el din confruntarea cu sine în condiţiile mediului şi a presiunii concurenţilor cu care, sub variate forme, se află în contact. În cazul aspectului literar, contactele sînt deosebit de importante, nu numai din punctul de vedere al amplorii lor, ci şi întrucît ele generează realmente consecinţe ce produc efecte la nivelul dinamicii şi devenirii acestei ipostaze a limbii. Ele sînt cele care externalizează rezultatele jocului dintre stabilitate şi variabilitate.

Vechiul aspect literar românesc mai este determinat (începînd cu declanşarea proceselor iniţiatice) de contactul cu modelele străine. Prin traducere, limba română era solicitată în direcţia dezvoltării unui aspect literar eficient şi echilibrat, lucru destul de dificil întrucît ea nu dezvoltase încă un aspect cult vorbit, bine marcat şi diferenţiat de aspectul vorbit popular. Activitatea de traducere este cea care a făcut vizibile neputinţele limbii – ca normă, nu ca sistem –, solicitînd traducătorii şi limba în direcţia complexă a edificării unui aspect literar. Acest proces a fost de natură să augmenteze diferenţele mai sus observate, deoarece diferitele arii româneşti se aflau sub influenţa (cultă şi vie) a unor limbi, spiritualităţi şi culturi diferite. Cele de mai sus schiţează situaţia în care se aflau creatorii aspectului literar ai acelei perioade.

Edificîndu-se pe baza graiurilor (în care rezultatele variabilităţii şi ale evoluţiei lingvistice la nivel fonetic, gramatical şi lexical constituie un puternic principiu activ)[68] şi sub influenţa modelelor străine –

[68] Cauza diferenţelor este de ordin obiectiv, ea stînd în tendinţele naturale spre variabilitate ale oricărui organism viu, care se diversifică, adaptîndu-se la dinamica realităţii spre a-şi spori şansele de supravieţuire. Ceea ce a constituit

BDD-B3-06 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:28 UTC)

cunoscînd, adică, sfere de contact şi de influenţă neidentice (ceea ce amplifică tulburările de sistem datorate interferenţelor dintre limbile în contact) –, aspectul literar românesc în constituire se va dezvolta prin intermediul mai multor variante literare dialectale, diferenţiate în mod discontinuu, la nivelul anumitor puncte ale nivelelor fonetic, gramatical şi lexical.

În cultura română apariţia centrelor de cultură s-a făcut prin poligeneză, o autoritate unanim recunoscută lipsind. Felurite nevoi vor provoca circulaţia indivizilor ştiutori de carte şi a textelor, ceea ce va genera o oarecare deschidere a comunităţilor. Precum în cazul oricărei comunităţi care se lărgeşte, vor apărea mai multe puncte de autoritate, iar ierarhia va slăbi. Simpla existenţă a mai multor modele va permite coexistenţa variantelor, fapt care nu va uşura lucrul traducătorilor, ci va îngreuna edificarea unei singure norme literare unitare. Slăbirea ierarhiei, pe fondul deschiderii grupurilor, va stimula creaţia, va afecta imitaţia, dar, mai ales, va deschide accesul elementelor provenite din alte norme – paralele sau nu. Acţiunea puternică a acestui factor de mare importanţă este consecinţă a acestui complex în care comunitatea este stimulată să interacţioneze cu alte comunităţi, pierzîndu-şi unitatea internă, apoi diferitele subgrupuri intră în relaţii – nu mereu cu subgrupurile corespondente ale altor comunităţi –, mai mulţi poli de influenţă acţionînd la nivelul grupurilor.

> Constituite prin aport de indivizi, dinspre verticală şi dinspre orizontală (indivizi din acelaşi grup iniţial, dar de o altă extracţie socială, respectiv indivizi cu aceeaşi condiţie socială, dar proveniţi dintr-o altă zonă a teritoriului dacoromân) grupurile superioare tind să îşi utilizeze şi să-şi impună propriile aspecte ca norme literare. Relaţiile şi concurenţa dintre variantele vechiului aspect literar românesc arată că acelea care au interacţionat cel mai puţin, păstrînd cît mai multe caracteristici iniţiale, au devenit graiuri locale ori s-au topit în graiul regional. Dimpotrivă,

realmente deosebirea relevantă dintre aceste variante a fost dinamica lor, datorată indivizilor creatori de texte şi sferelor culturale diferite.

BDD-B3-06 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:28 UTC)

variantele care au interacţionat masiv – răspîndind şi acceptînd limbă vorbită şi scrisă – au dăinuit pînă la începutul secolului al XX-lea.

În esenţă, etapa de constituire în care se afla aspectul literar românesc al secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea era marcată de relaţia inegală între producere şi selecţie. În acest context, materialul lingvistic (aflat în deplină conformitate cu sistemul care îl emana) a trecut treptat către un uz concurenţial. Graiurile se diferenţiau prin prea puţine mărci, pe de o parte, de asemenea vorbirea celor instruiţi de cea a vorbitorilor de grai, pe de altă parte. Toate aceste elemente aveau capacitatea de a pătrunde, de a se fixa şi de a participa la constituirea unui aspect utilizat – cum s-a văzut mai sus – de mai multe categorii de vorbitori, conferindu-i acestuia o slabă identitate diferenţiatoare şi recognoscibilă în comparaţie cu un alt aspect literar românesc paralel. Plecînd de la un uz oscilant, caracterizat de fireşti alternanţe situate pe linia evoluţiei graiului, trecînd prin aspectul vorbit al claselor superioare[69], şi ajungînd la alternanţele date de interferenţele cu alte graiuri (produse prin contacte de tot felul, inclusiv la copiere şi tipărire), aspectul literar în constituire va purta în mod inevitabil această amprentă a eterogenităţii.

Acesta este cadrul generator de oscilaţii şi, din acest motiv, discontinuitatea lingvistică este relativă. Cauza existenţei acestor variante derivă, în primul rînd, din situaţia mai sus descrisă – prin care saturaţia de coocurenţe generează concurenţă –, iar în ultimă instanţă, din caracterul procesual al normei. Edificîndu-se prin adiţii şi eliminări treptate, supuse nu doar unor principii cvasiimuabile, ci şi afinităţilor unei epoci, norma îşi extrage şi instituie principiile constitutive pe cale evolutivă. Esenţa unor astfel de situaţii nu mai stă în simpla concurenţă a unor cazuri particulare, ci tocmai în faptul că principiile înseşi sînt

[69] Aspectul literar este un produs care apare şi funcţionează la intersecţia factorilor diacronici şi diatopici, însă poartă (în funcţiile de condiţiile concrete ale creaţiei sale) şi mărci de natură diastratică. În principiu, el este aspectul grupului dominant, a cărui individualitate este cumva marcată lingvistic, în primul rînd faţă de aspectele propriilor grupuri subalterne, precum şi faţă de cel al grupului dominant paralel şi, eventual, concurent.

BDD-B3-06 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:28 UTC)

supuse jocului variabilitate / stabilitate, constituirea lor urmînd aceleaşi sinuozităţi şi incoerenţe cărora le sînt supuse elementele pe care principiile sînt chemate să le ordoneze.

Faţă de posibilităţile numeroase pe care sistemul epocii le punea la dispoziţie în activitatea de producere concretă a paradigmelor şi a variantelor şi faţă de felul în care vorbitorii concepeau aspectul literar, în această etapă, cu principii de selecţie prea puţin conturate şi ineficiente, în mod firesc, nu existau decît sporadic urme ale eforturilor de a crea sau promova principii caracteristice unei norme literare. Totuşi, aparţinînd aceleiaşi limbi, normele ce decurg din graiuri, prin natura lor intimă, nu se fixaseră la stadii de evoluţie prea deosebite, evoluţiile produse fiind variaţiile aceluiaşi trunchi comun. Această slabă diferenţiere este amplificată de slăbiciunea criteriilor de selecţie şi de presiunea scăzută necesară impunerii particularităţilor selectate – dependentă de constanţa selecţiei şi de valoarea acelui element în ochii comunităţii.

Alături de diferenţele dintre punctele de plecare ale aspectelor literare – adică de cele generate de deosebirile dintre graiurile populare –, particularităţile aspectului literar vor fi dependente şi de influenţa textelor străine din acea sferă culturală. Modelele pe care le furnizau textele străine se referă la tiparele de construcţie a materialului lexical, la tiparele sintactice şi la modalităţile de constituire a principiilor de selecţie care acţionau în cadrul normelor literare.

IV.8. *Normele lingvistice* reprezintă mijloace prin intermediul cărora se ating scopuri şi valori. Ele constituie un ansamblu de modele aplicate, care se extrag treptat din şi prin experienţă şi observaţie, şi care se restructurează continuu, buna colaborare a membrilor comunităţii care utilizează aceleaşi reguli (percepute şi asumate) fiind o condiţie esenţială a valabilităţii normei, a coeziunii lingvistice – şi sociale în general – a acelei colectivităţi. În acest sens, trecerea de la grai la aspectul literar înseamnă instaurarea altor reguli. La rîndul său, procesul de construcţie a unei norme literare necesită o selecţie conştientă, întemeiată pe anumite principii, operată pe calea anumitor reguli şi orientată în funcţie de anumite scopuri. Utilizatorul normei se

BDD-B3-06 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:28 UTC)

va supune conştient normei adoptate, fiind un imitator al modelului oferit de norma literară deja constituită.

Pentru perioada în care aspectul literar se constituia nu avem a face cu aşa ceva. Deocamdată, vorbirea constructorilor normei este cea care, printr-un proces de înnobilare, ajunge să fie învestită cu noi valori, astfel apărînd rudimentele aspectului literar, aspectul literar al vechii române constituindu-se ca o abstracţie ce-şi caută şovăielnic principiile de selecţie şi coerenţa internă.

Aşezat pe temeiul graiurilor locale – entităţi ale aceluiaşi sistem –, uşor diferenţiate între ele prin anumite particularităţi discontinue, nesistematic şi sporadic delimitate, vechiul aspect literar românesc este caracterizat de o bază comună marcată cu intermitenţă de trăsături fonetice, gramaticale şi lexicale, care se revendică de la graiul aflat la bază. Fundamental, însă, este faptul că respectivele trăsături sînt date de frecvenţa cu care anumite fonetisme, forme şi elemente lexicale ocură în vorbirea şi scrierea caracteristice unei arii lingvistice, iar nu de exclusivitatea diferenţiatoare cu care se înregistrează acele fonetisme, forme şi elemente lexicale.

Situaţia reflectată de aspectul literar românesc în formare indică lipsa unei coerenţe ridicate, chiar în interiorul aceluiaşi text, în care aproape totul pare permis. Această realitate este dată de concurenţa variantelor şi de lipsa lor de forţă în a se impune, pe fondul sărăciei principiilor de selecţie şi de construcţie a normei, a stadiului primitiv în care acţiona imitaţia, cauza – dar şi consecinţa – fiind lipsa unei reale norme literare. Extrăgîndu-şi sevele din huma limbii vii, vorbite, selectînd fără a avea principii călăuzitoare închegate într-o structură, operînd cu generalizări uniformizante, dar şi cedînd tentaţiilor spre diversitate, încercînd uneori mai degrabă să imite modele străine decît să înţeleagă construcţia şi coerenţa internă a acestora, traducătorii deschideau cu anevoinţă un drum dificil, pe care nu mai păşiseră, nici ei, nici limba română.

> La mijlocul secolului al XVII-lea, autorii NTB semnalează un neajuns destul de incomod, legat de limba textului: „Aceasta încă vă rugăm să luaţi aminte că rumânii nu grăescu în toate ţărîle într-un chip, încă neci într-o ţară toţi într-un chip. pentr-aceaia cu nevoe poate să scrie cineva

BDD-B3-06 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:28 UTC)

> să înţeleagă toţi, grăind un lucru unii într-un chip, alţii într-alt chip, au veşmî‹n›t, au vase, au altele multe nu le numescu într-un chip. Bine ştim că cuvintele trebue să fie ca banii, că banii aceia sînt buni carii îmblă în toate ţărîle, aşia şi cuvintele acealea sînt bune carele le înţeleg toţi; noi derept aceaia ne-am silit den cît am putut, să izvodim aşia cum să înţeleagă toţi (...)". Ideea este emisă în contextul discuţiei asupra surselor, a concordanţei textului NTB cu sursa grecească, cea acceptată în secolul al XVII-lea, în spaţiul ortodox românesc. Chiar astfel, însă, autorii sesizează că între limba diferitelor comunităţi de români din spaţiul dacoromân există diferenţe - mai sesizabile în plan lexical. Este limpede că această unitate este deplînsă din perspectiva vorbitorului obişnuit, care îşi închipuie că vorbirea unei populaţii de aceeaşi limbă ar trebui să cunoască realizări perfect identice. Cert este că această realitate nuanţată era o problemă în calea autorilor care încercau să construiască un text pentru toţi românii, în condiţiile în care norma literară, încă neconstituită, nu avea cum să fie unitară.

Fie că este vorba despre aceleaşi forme cu cele din grai, fie că este vorba despre forme în chipul acelora, fie că este vorba despre forme neasemănătoare, ele sînt familiare simţului lingvistic al creatorilor aspectului literar, sau doar acceptabile pentru a participa la constituirea normei pe care o închegau. Orientat, mai cu seamă, de forţa unei tendinţe impuse de organele articulatorii, pentru care respectivul context reprezenta împlinirea unor tendinţe favorizate de deprinderile articulatorii şi girate de uz, vorbitorul constructor al aspectului literar acţiona în conformitate cu logica internă a propriului uz, cu deprinderile date de acesta, urmînd propensiuni şi manifestînd idiosincrasii generate de propriul univers lingvistic, dar fără a fi lipsit de înţelegerea sistemului şi a uzurilor paralele.

Dacă sistemul fonetic al graiului este unul de variante, aspectul literar are a construi o relaţie de corespondenţă strictă între o imagine acustică şi un sunet, între un sunet şi un fonem, între fonem şi grafem. Acest proces, însă, nu este nici instantaneu, nici lesne de condus, iar constructorii normei literare ajung la înţelegerea şi aplicarea lui după ce trec prin etapele coprezenţei şi concurenţei variantelor.

BDD-B3-06 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:28 UTC)

IV.9. Dacă acceptăm că un aspect vorbit perfect unitar constituie o imposibilitate într-atît încît chiar şi la nivel de construct teoretic şi ideal ar fi o absurditate inutilă şi că un aspect scris perfect unitar este posibil pe perioade relativ scurte (una sau două generaţii), vom accepta truismul necesar discuţiei de faţă conform căruia conceptul 'unitate' trebuie înţeles cu rezonabilă supleţe pentru vorbire, în vreme ce pentru scriere, pe perioade scurte, el poate fi înţeles chiar la modul rigid. Dacă observăm că scrierea este o formă de codificare a vorbirii, care prezintă tendinţa firească şi în spiritul propriei naturi – de a dobîndi treptat independenţă şi de a se se cristaliza în formule fixe, stabile şi imuabile –, în vreme ce vorbirea, prin cea mai intimă natură a sa, tinde să varieze nestăvilit (adesea, nici funcţia de comunicare nu reuşeşte să-i pună stavile), se înţelege că scrierea începe ca formă de imitare a vorbirii şi sfîrşeşte ca formă relativ autonomă prin care reprezintă şi manifestă principii proprii, prin care imaginea grafică aproape că face să dispară imaginea acustică.

Neexagerînd prea mult, se poate spune că scrierea este cea care creează fonemul, îl foloseşte spre a distruge sunetele din spatele acestuia, şi chiar tinde constant să îl înlocuiască. Întrucît esenţa vorbirii tinde a fi devenirea, iar esenţa scrierii tinde a fi imuabilitatea, şi întrucît o normă cultă vorbită nu se poate întemeia pe sine (nu-şi poate preexista şi nici nu se poate edifica prin sine), devine evident faptul că o normă cultă vorbită se întemeiază şi consolidează cu ajutorul scrierii şi prin scriere. Neavînd penetranţa, stabilitatea şi reperul scrierii, orice vorbire va tinde către variabilitate, indiferent de eforturile vorbitorilor, fonemul nereuşind să asigure reperele fixe pe care le oferă imaginea grafică.

Toate acestea arată şi că, întemeindu-se pe vorbire şi pe formele graiurilor, normele culte incipiente decurg din procese anevoioase de depăşire a oscilaţiilor fonaţiei, de stabilire a unor principii, reguli şi căi de aplicare a acestora. Anevoinţa aceasta este mai mică în cazul limbilor care, avînd aspecte vorbite diatopice şi diastratice destul de bine diferenţiate, în urma manifestării anumitor factori, reuşesc să impună ca agent activ şi obiect de travaliu unul dintre acele aspecte. În

BDD-B3-06 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:28 UTC)

aceste cazuri, limba literară rezultată şi-a găsit mai uşor formele pe care le avea de promovat şi impus, a reuşit mai uşor să identifice şi pună în act principiile şi regulile călăuzitoare, precum şi instrumentele de aplicare a acestora.

Diferit este cazul limbii române, unde unitatea ridicată a limbii române, slaba diferenţiere dintre diferitele graiuri şi neierarhizarea acestora au creat premisele optime pentru care acestea să se afle în concurenţă liberă, consecinţa fiind un proces mai dificil şi mai lent de formare a normei literare, care a pus la contribuţie numeroase elemente produse în plan local, îngreunînd alegerile, precum şi constituirea principiilor, regulilor şi instrumentelor de aplicare a acestora[70].

> Credem că rolul şi consecinţele existenţei diferenţierilor diatopice este mult supradimensionat. Practic, negarea unui anumit grad de unitate a limbii vorbite, corelată cu cautarea trăsăturilor şi criteriilor pe baza cărora se delimitează un grai, un subdialect etc., spre a sublinia unitatea internă a aceluia, constituie o eroare în multiple planuri. Constatînd că la interiorul unei arii geografice mici limba prezintă anumite constante, în vreme ce aceleaşi elemente prezintă realizări diferite la nivelul unităţilor mai mari nu se demonstrează decît consecinţele fireşti ale funcţionării limbii pe arii restrînse şi în anumite condiţii care generează omogenitate. Fireşte că forţele centripete şi cele centrifuge sînt, în mod natural, invers proporţionale, respectiv direct proporţionale cu mărimea şi particularităţile de tot felul ale comunităţii (componenţa acesteia, viteza de circulaţie, contactele lingvistice, penetrabilitatea şi consecinţele acesteia etc.), însă semnificativă este compararea rezultatelor finale ale gradelor de agregare a limbii, la nivelul celor două unităţi areale (grai şi întreg) după manifestarea tuturor condiţiilor. În cazul limbii române, s-ar observa că, dincolo de o anumită omogenitate, graiul prezintă efecte interesante ale tensiunilor date de presiunea forţelor centripete, care produc felurite disrupţii de ordin sociolingvistic (segregări pe sexe, pe vîrste, şi diastratice). În condiţiile sale (comunitatea totalului

[70] Vezi şi G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, XI-XII (1944-1945), p. 1-412, Iaşi.

BDD-B3-06 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:28 UTC)

comunităţilor, circulaţia pe arii mari – arii care transcend şi înglobează unificator graiurile componente –, presiuni centripete rezonabile şi tendinţe centrifuge ce acţionează ca nişte supape eliberatoare, deci inducînd, apoi, presiuni centripete uşor acceptabile), limba de pe întreg teritoriul dacoromân prezintă o oarecare varietate la nivel de detaliu în multe dintre punctele sistemului. Cu toate acestea, aflaţi în contact direct, reprezentanţii diferitelor arii nu mai acţionează strict ca în propriile lor arii. Din acest motiv, la acest nivel, nu serveşte discuţiei analiza exclusivă a tabelului sinoptic rezultat din observarea comportamentului lingvistic al vorbitorilor atunci cînd se află în propriul mediu îngust. Pentru a întelege ce se întîmplă în macronivel, trebuie observate eventualele modificări comportamentale date de contactul generat de punerea împreună a acestor vorbitori. În acest caz se vede că diferenţele tind să se estompeze, că un eventual tabel sinoptic al graiurilor nu mai funcţionează şi că abstracţia numită *sistem* începe să genereze apropiere între realizările lingvistice ale acelor reprezentanţi. În mediul şi în spaţiul de existenţă al unei comunităţi date, graiul constituie o formă relativ specifică de manifestare lingvistică, la rigoare izolabilă pe baza anumitor trăsături. Lucrul este valabil pentru un grai, două sau mai multe. Privindu-le izolat, dar comparîndu-le, putem constata la acestea trăsături proprii şi definitorii, precum şi comune şi unificatoare. Şi acest nivel, însă, este tot unul static şi interesant doar în plan anatomic. Cu adevărat relevantă în plan dinamic şi funcţional este observarea proceselor şi rezultatelor care se petrec prin interacţiune şi care decurg din aceasta. Interacţiunea vorbirilor – pe calea feluritelor tipuri de contacte – declanşează mecanismele de ajustare şi generează criterii de selecţie superioare celor create din perspectiva graiului. Desigur, norma se va contura şi stabiliza mult mai greu, iar unitatea rezultată va fi dotată cu particularităţi ce decurg din acest tip de contact, mai degrabă apărute din observarea şi analiza raţionată a confruntării, iar nu din impunerea prin acţiune naturală a producţiei lingvistice unui grup restrîns de reprezentanţi ai unui singur grai, în cadrul unui singur grai.

Limba română prezintă o unitate remarcabilă datorită circulaţiei intense a acesteia (pînă şi influenţele, precum cea maghiară, deşi localizabile în forma lor directă într-o anumită arie, s-au răspîndit pe întregul teritoriu dacoromân), pe fondul lipsei unei ierarhizări riguroase

BDD-B3-06 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:28 UTC)

între diferitele aspecte regionale. În perioada în care aspectul literar a început a se constitui, această stare a continuat, intensificîndu-se, ceea ce a dat caracteristicile procesului de formare a aspectului literar, cu inerentele consecinţe.

IV.10. Din cele ce preced reiese că procesul de formare a aspectului literar al vechii române era în desfăşurare în secolul al XVI-lea, avînd un curs nesigur, dificultos şi complex, prezentînd două aspecte care se combină. În primul rînd, principiile care guvernau întemeierea aspectului literar încă nu se separaseră suficient de cele care călăuzesc evoluţia aspectului popular – pe fondul presiunilor reciproce din interiorul limbii române, precum şi dintre limba română şi modelele străine –, ele conducînd tocmai la amestecul de caracteristici reflectat de vechile texte româneşti. Totodată, scrierea îndemna la reflecţie, la antrenarea factorului conştient în procesul lingvistic, la încercarea de a fundamenta principii din care să decurgă norme aplicabile. Tabloul care ni se înfăţişează decurge tocmai din lupta semi-independentă, prin care graiurile – în conjuncţie cu vorbirea celor instruiţi – se căzneau să-şi dezvolte un aspect literar, fiecare atent la sine, dar şi la celălalt, gestionînd resurse interne şi încercînd să-şi sporească şansele de supravieţuire prin utilizarea resurselor celuilalt.

În esenţă, imaginea pestriţă nu a fost provocată de presupuse diferenţe funciare, ci de condiţiile neaşezate ale desfăşurării procesului (aspecte literare întemeiate pe graiuri diferenţiate – dar nu în mod riguros – şi neierarhizate, lipsa principiilor superioare şi unitare de selecţie, operarea cu instrumente caracteristice mentalităţii de grai).

> Faptul acesta este reperabil şi uşor de evidenţiat mai ales în cazul tratamentului elementelor împrumutate, a căror adaptare şi încadrare fonetică şi gramaticală nu se face mereu urmărind apartenenţa respectivelor elemente lexicale la o anumită clasă. De aceea, se constată adesea că termeni echivalenţi sau identici pot intra în paradigme diferite (ceea ce şi conduce la prea marea eterogenitate a acestora) şi în mod

BDD-B3-06 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:28 UTC)

defectuos[71]. În principal, cauza stă în inexistenţa unor paradigme foarte ferm trasate, dar şi în inexistenţa unor instrumente care să fi fost exersate în această direcţie şi care să acţioneze în baza principiilor pe care o normă literară se edifică.

În mod semnificativ, textele cu cea mai mare unitate sub aspectul normei sînt produse ale unora nereceptivi la particularităţile şi propunerile altor norme dialectale, concentraţi asupra propriului proces de plămădire a acesteia. Neavînd a se conforma unei anumite norme şi unei tradiţii grafice – căci acestea abia prin actul său se înfiripau – şi nefiind sensibil la rezultatele altora, un astfel de scriptor îşi căuta principiile în normele propriului grai. Totuşi, întrucît scrierea se adresează unui receptor absent, deci semnifică ‘comunicare şi circulaţie la distanţă’, scriptorii se văd nevoiţi să se raporteze la textele produse de alţi scriptori.

Deşi situaţiile de izolare sînt destul de rare în formele lor severe[72], procesul invers rămîne destul de lent. Chiar în cazul în care se constată existenţa unor constante, situaţii precum cele de mai sus indică lipsa forţei acestora, adică automatisme încă neformate. De aceea apar în scriere nu doar diversităţile dintre graiuri (dialecte literare), realitatea

[71] De pildă, în perioada veche, magh. *hitlen* a cunoscut, în limba română, mai multe forme: *hitlen, hitlean, hiclean, ficlean, viclean*, oscilaţii date nu doar de presiunea termenului străin, datorată contactului sau instrucţiei, ci şi insuficientei formări a tiparelor româneşti. Cuvîntul ar fi trebuit adus la forma clară, impusă de principiile pe care era clădită norma, numai că aşa ceva încă nu exista!

[72] Poate cel mai relevant caz de text care, chiar dacă nu încearcă a se adresa neapărat unui public limitat regional, în mod conştient şi programat, pledează în direcţia păstrării particularităţilor regionale este cel reprezentat de *Sicriul de aur* (1683), al lui Ioan din Vinţ. Este greu de spus dacă avem a face cu o atitudine propriu-zis izolaţionistă sau cu promovarea diferenţelor, deoarece ar putea fi vorba şi despre întrevederea posibilităţii de a crea o normă atît de bine construită încît, apoi, să fie adoptată de către ceilalţi români. Practic, aceasta a fost modalitatea de desfăşurare a procesului în majoritatea culturilor occidentale.

BDD-B3-06 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:28 UTC)

dinamică a unora dintre acestea, ci şi contradicţia cu fragmente din modelele succesive care nu reuşeau să se impună ca nişte unităţi coerente decît ca soluţii vremelnice. Fără a rămîne neobservate de către vorbitor, fără a fi minimalizate de acesta, respectivele deosebiri (în grade diferite, manifeste la toate nivelurile limbii) nu constituie bariere de netrecut în calea contactelor dintre vorbitorii mai mult sau mai puţin formaţi la intersecţia dintre diferitele straturi ale limbii în evoluţie, ci solicită intens intrarea în act a proceselor de acomodare. Chiar la interiorul unui aspect literar vor fi identificabile şi forme care nu îl caracterizează prin frecvenţă, ci doar genetic. În sine, acestea sînt rezultatul trăsăturilor esenţiale de sistem, perfect posibile, încă neînvinse, concurente încă.

Interacţiunile dintre vorbitorii diferitelor arii lingvistice şi geografice româneşti şi procesele lingvistice fireşti au exersat mecanismele prin care limba s-a pliat acestor contacte, ceea ce a stimulat capacităţile asimilatorii, atît în direcţia adaptării elementelor primite, cît şi în cea a devenirii sistemului în spiritul elementelor asimilate. Practic, sistemul îşi recupera elementele din toate modalităţile sale de existenţă (graiuri) recombinînd rezultatele diferitelor evoluţii independente. Dincolo de diacronia acestora, se producea o contopire unificatoare, prin care sistemul se autofecunda stopînd evoluţiile divergente şi ajustîndu-şi cursul evolutiv pe un făgaş amplu, cu tendinţe de unificare. Fireşte, concurenţa care decurgea în mod organic din abundenţa formelor şi variantelor existente, precum şi din reorganizarea structurilor era de natură a încetini acest proces complex.

Mai mult, contactul dintre diferitele dialecte literare nu implica în mod necesar respingerea formelor diferite şi necaracteristice, amestecul de forme nesemnificînd neapărat amestecul de norme. Totodată, în perioada procesului de constituire a aspectului literar, între diferitele dialecte nu exista o normă de echilibru. Acest fapt a făcut ca diferenţele să se poată dezvolta şi întări, întrucît în cadrul fiecărui subdialect existau clase de prestigiu, ce ţineau să îşi păstreze individualitatea.

BDD-B3-06 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:28 UTC)

Cu toate acestea, intensificarea contactelor dintre diferitele grupuri componente ale aceluiaşi subdialect, precum şi între grupurile ce-şi corespundeau între diferitele subdialecte, a fost în măsură să frîneze considerabil posibilitatea evoluţiei autarhice, eventual divergente şi necorelate, a diferitelor aspecte literare incipiente. Sub acest aspect, se poate socoti că, prin evoluţiile ei pendulatorii, perioada veche a fost o etapă în care elementele limbii au interacţionat amestecîndu-se omogenizant, separîndu-se particularizator, combinîndu-se în proporţii diferite, colaborînd şi concurînd, dar mereu amînînd producerea unor principii hotărîte, a unor căi de urmat clare, a unor reguli comun acceptabile.

BDD-B3-06 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:28 UTC)